

ITO JE ANTIKA

DANAS
LATINSKI

MARY RENAULT: POSLJEDNJE OD VINA*

108

Kad smo shvatili da je Atena** sada ostala sama, pošli smo na Akropolu i prisegli na drugarstvo. Predložio je to netko tko se sjećao zavjeta sa Samom. Sjetio sam ga se i ja. Ševa je zapjevala kad smo započeli himnu Zeusu i dim se uspinjao u tamnoplavo nebo, visoko poput bogova. Danas je započinjala jesen; nebo je bilo sivo ponad suncem sasušenih brežuljaka; dok je svećenik prinosiso žrtvu, hladan je vjetar zapuhao dim i pepeo u moje lice.

Spartance smo čekali danju i noću, pozorno motreći zidine. Ali su umjesto njih u grad prispjeli Atenjani.

To nisu bili zarobljenici s Egospotama. Njih, tri tisuće, poubijao je Lisandar. Došli su iz gradova Helesponta koji su mu otvorili dveri. Gdje bi god naišao na demokraciju, zbacio bi je. Posvuda su već najgori oligarsi bili njegovi ljudi. Oni su za nj smirivali ljude; predao im je živote njihovih neprijatelja i potvrdio im njihove posjede.

* Mary Renault: THE LAST OF THE WINE, New English Library, Sevenoaks, 1983. (1. izd. 1956) str. 263–278; o autoru v. Latina et Graeca br. 25, str. 123.

** „Posljednje od vina“ roman je o životu u Ateni u vrijeme peloponeskog rata (431–404. pr.n.e.). Glavni junak, Atenjanin Aleksije, rođen je u prvim godinama rata; na njegovu sudbinu najizravnije djeluje ratna zbilja, s jedne strane, a kulturni život grada, susreti, poznanstva i prijateljstva s najznačajnijim ljudima toga doba, s druge strane. Prevedeni ulomak romana prikazuje život u Ateni u završnoj fazi rata (405–404. pr.n.e.). Spartanski nauarh Lisandar je u kolovozu 405. pr.n.e. uništio atensku mornaricu kod rječice Egospotama na Helespontu; onemogućivši dovoz žita u Pirej, prisilio je Atenu na kapitulaciju u travnju 404. pr.n.e. Mjeseci prije svršetka rata za Atenu predstavljaju – dok traje teška zima – gladovanje, smrt, a nade u pobjedu sve je manje...

U samo nekoliko tjedana poubijali su toliko ljudi koliko ih je stradalo u ratu. Spartancima se kod kuće činilo da Lisandar sve te zemlje podvrgava vlasti svoga grada, dok je on sebi prisvajao više moći nego Veliki Kralj.

Gdje bi god na svom napredovanju naišao na Atenjane, vojnike, trgovce ili naseljenike, poštedito bi ih i zajamčio im slobodan prolaz pod uvjetom da odu u Atenu. Cijelim putem po Tebanskoj cesti, preko klanaca Parnasa i dolje u dolinu, klipsali su oni sa svojim ženama i djecom, s posteljinom i svojim loncima. Cijeli su dan prašnih nogu prolazili kroz gradske dveri i odlagali prtljagu slaveći Lisandrovu milost.

Pošto bi se malo odmorili, odlazili su na tržnicu po kruh.

Zatvorili smo pirejske luke čim smo shvatili da nemamo brodova da ih brane. Samo je mala Munihija bila bez lanaca na vodi pred lukom, zbog brodova sa žitom. Isprva, s Helesponta je doplovio brod ili dva, koji su se provukli prije bitke, te nekolicina s Cipra. Žito je bilo uskladišteno pod oružanom stražom. Ali, slijedećeg je dana trebalo podijeliti mnoštvo vreća za sva ta nova usta, i tržnica se ispraznila. Uskoro se vidjela Lisandrova flota, dvije stotine jedara. Spustili su jedra na Salamini i opustošili je. Potom su se ukotvili, motrili Pirej i čekali.

Sparta nas je doista počastila; poslala nam je oba svoja kralja. Kralj Pausanija je preveo svoju vojsku preko Istma, sve do zidina. U vrtovima je Akademije podigao svoje šatore; na pješčanoj stazi moglo se vidjeti Spartance kako trče ili kako bacaju disk. Zatvorili su cestu za Megaru; tada je kralj Agid sišao s Dekeleje i zatvorio put za Tebu. Stigla je zima, najprije s hladnim sunčevim svjetlom, zatim s prohladnom kišom. Uskoro je i najmanje dijete moglo razumjeti u čemu se sastoji Lisandrova milost.

109

Za nekoliko tjedana ljudi su počeli umirati. Prvo su to bili vrlo siromašni, vrlo stari, te oni koji su već bili bolesni. Kako je robe nestajalo, cijene su rasle; sve što su ljudi imali išlo je na hranu; trgovina je slabila, ljudi su gubili posao, zakupnine se nisu isplaćivale onima koji su živjeli od njih; svaki je dan vojska gladnih rasla, i kad su ljudi dovoljno dugo bili siromašni, umrli bi. Država je dijelila žito, mjeru po glavi. Mjera je danomice postajala manja, i posljednji među pridošlicama nisu je ni dobili. Trebalo je da je nabavlja glava kućanstva. Moj je otac običavao ustajati prije zore; mnogi su čekali svu noć. Kad su noći bile studene, ljudi bi se prehladili; na taj su način mnogi umrli.

Ipak, kod kuće smo u početku pristojno živjeli. Tih je dana bogataš bio čovjek koji je posjedovao mazgu ili konja. Naša je mazga još bila mlada i usoljena je gotovo nalikovala mesu divljači. Kad ju je moj otac zaklao, rekoh mu: „Dio moramo poslati Lisidu. Znaš da to uvijek činimo kada žrtvujemo, a i on šalje nama.“ „Mi ne žrtvujemo“, odgovorio je otac. „Mazga nije životinja koja bi bila prikladna da se ponudi bogu. U ovo vrijeme nije moguće pridržavati se svakog običaja. Tvoj stric Strimon, premda je prilično imućan i brat moga vlastitog oca, ne šalje nam ništa.“ „Tad uzmi

od mog dijela, oče. Dovoljno je često Lisid u boju prolijevao svoju krv da bi moju spasio, kako da sada škrtarim na mesu mazge?" „U gradu je pet tisuća ljudi, Aleksije, koji su u ratu za nas prolijevali krv. Da li da pošaljem svakome od njih?" Ali na kraju je ipak poslao. Uskoro potom Lisid nam je poslao goluba. Kad smo se sreli, zamijetio sam da je ojađen kako ništa boljeg nije poslao i znao sam da je zbog toga zasigurno oskudijevao. Posvuda je bilo isto, izuzev kod bogatih; ali bilo je teško onima koji su poput Pitagore smatrali: „Kod nas nema tvoga ni moga."

Kad je mjera žita već pala na polovinu mjerice po glavi, bilo je odlučeno da se Spartancima pošalju poslanici, te da od njih zatraže uvjete za mir.

Poslanici su izjahali do Akademije, i ljudi koji su ih promatrali sjetili su se kako su Spartanci, pošto je Alkibijad zauzeo Kizik, a drugi put nakon naše pomorske pobjede na Arginuzima, ponudili mir pod uvjetom da svaka strana zadrži što već ima, osim Dekeleje, koju bi nam vratili ukoliko bismo u nju primili izbjegle oligarhe. Zbog ovoga posljednjeg demokratski je vođa Kleofont potakao ljude da zahtijevaju samo borbu do kraja, obećavajući pobjedu. Sada su ga optužili da izbjegava vojničku dužnost i osudili su ga na smrt. Ali kaže se da nije dobro gledati unatrag, kad se jednom stigne do kraja.

110

Naši su se poslanici brzo vratili jer kraljevi nisu htjeli pregovarati s njima. Bio je to — kako su kazali — predmet za efore u Sparti. Zato smo ih ponovo poslali na dugo jahanje preko brda i Istma; bili su opunomoćeni da Spartancima sada ponude ono što su već tražili: da svaka strana zadrži ono što već ima. Samo, oni su osvojili već sve osim samoga grada, Pireja i Dugih zidina.

U lukama su ribe uslijed neumjerena ribolova bile istrijebljene, i ulov je svaki dan bivao sve manji. Kad bi do ljudi dopro iz nekog dvorišta zvuk hobotnice koju udaraju o kamen da bi smekšala, pogledavali bi jedni druge, kao što bi to činili kad bi pred vratima bila izvješena volujska koža. Pola litre ulja prodavalo se za dvije drahme, ukoliko bi se uopće moglo pronaći.

Tada su se poslanici vratili. Bio je siv, vlažan dan s velikim oblacima koji su u mraku nadolazili s mora. S vrha Pniksa mogli su se opaziti bjelookrunjeni valovi sve do Salamine i Lisandrovi brodovi kako opsjedaju luku. Poslanici su pristupili i samo jedan pogled na njihova lica bio je dovoljan da hladnoća postane još hladnijom. Spartanci su ih vratili s granice pošto su čuli njihovu ponudu i rekli im da se vrate s nečim ozbiljnijim. Neka Atena prizna vlast Sparte kao podređeni saveznik i neka sruši u dužini od jedne milje Duge zidine. Tada bi možda moglo biti govora o miru.

U tišini se začuo uzvik: „Ropstvo!" Pogledali smo prema Pireju i vidjeli velike Temistoklove zidine nadvijene nad luku kako štite cestu poput nečije desnice koja se pruža da dohvati koplje. Samo je jedan vijećnik predložio predaju i izglasali su mu kaznu zatvora zbog obeščasćenja grada. Potom smo se spustili s brežuljka misleći o slijedećem obroku.

Na povratku sam se zaustavio kod postolara Simona da mi zakrpi sandale i na vratima sam naletio na Fedona. Prošao je već tjedan dana otkako sam ga vidio; sve je više mršavio, ali kako je imao prekrasne kosti, promijenio je svoj izgled no nije izgubio ljepotu. Pitao sam ga kako je, ne želeći ga ispitivati o tome kako živi. „Oh. sasvim sam dobro dok ima svitaka. Ljudi još uvijek kupuju knjige, tako da ne misle na želudac. A pomalo i podučavam. Dolaze mi zbog matematike, ujedno ih učim i logici. Pola svjetskih problema nastaje zbog toga što ljudi nisu naučeni da shvate pogrešan zaključak kao uvredu.“

Pogledao sam knjigu koju je držao i njegovu ruku. Gotovo da se vidjelo kako njome piše. „Fedone, što ti tu radiš uopće? Zar ne znaš da Spartanci vraćaju Melane u domovinu uz zajamčen slobodan prolaz?“ Nasmiješio se i preko ramena pogledao u radnju. Simon je sjedio na svojoj radnoj klupi, s ženskom cipelom u jednoj ruci i sa šilom u drugoj, slušajući Sokrata koji je s komadom ušavljenog koža u rukama govorio Eutidemu. Fedon reče: „Određivali smo što je moralna čvrstina. Sada, pošto smo je definirali, ne možemo odlučiti da li je apsolutno dobra, ili uvjetno, ili djelomično. Ali, dragi Aleksije, vidjet ćeš, ako uđeš, da je Sokrat uspoređuje sa šavljenjem, i na kraju ćemo, bila ona apsolutno dobra ili ne, otići bogatiji nego što smo bili. Zašto da gladujem na Melu kad je hrana ovdje tako dobra? Dođi i pridruži nam se.“ Uzimajući me za ruku, uveo me je.

U međuvremenu su se spartanske linije stegnule oko grada i pola litre ulja koštalo je već pet drahmi. Sve osim žita bilo je na slobodnom tržištu; ničega nije bilo dovoljno da bi bilo pod kontrolom. Siromasi su počeli izlagati novorođenu djecu, kad majke ne bi imale mlijeka.

111

Bogati to još nisu osjećali. Takvi ljudi kupuju zalihe u gomilama; što bi im nedostajalo, mogli bi platiti, a uz to su imali konje, magarce i mazge. Mnogi su bili darežljivi: Ksenofont je, zaklavši svog omiljenog bojnog konja, poslao ponešto svim svojim prijateljima i napisao nam je veoma uljudno pismo, zbijajući s tim šalu, kako nas ne bi posramilo to što ništa ne šaljemo zauzvat. Kriton je, čini mi se, održavao na životu cijelu Sokratovu obitelj, drugom zgodom činio bi to Fedon, uz to što je od početka uzdržavao umirovljenike i slugu. Autolik je potpomagao neke propale rvače koji su ga podučavali dok je bio dijete. Ali nijedan od njih nije mogao izmijeniti činjenicu da je nekoć biti bogat ili siromašan bila stvar grimiza ili domaće suknje, dok se danas tu radilo o životu i smrti.

Grad je sada odabrao drugog poslanika da pokuša iznova. Bio je to Teramen. On se sam predložio za poslanstvo. Imao je utjecaja kod Spartanaca, rekao je, ali kakve je vrste bio taj utjecaj, to nije mogao javno iskazati. Ljudi su znali što je time mislio. Nije on uzalud bio jedan od Četiri stotine. Usprkos tome, na kraju je završio na prvoj strani i učinio je više od ostalih da spasi grad. Ako nam on može pribaviti bolje uvjete, neka mu je sa srećom. Moj je otac bio zadovoljan što je njegov stari prijatelj, koji nam je pred nepun tjedan poslao dobar komad magarčeva vrata, tako počašćen.

I tako je on krenuo na put i vidjeli su ga na Svetoj cesti kako jaše s nekim Spartanaci-

ma prema Eleuzini. Grad je čekao. Tri dana prešlo je u četiri, a tjedan u dva, i pola litre ulja koštalo je već osam drahmi.

Krajem prvog tjedna zaklao sam pse. Prvo su sami za sebe tražili hranu i prestali su dolaziti do nas u vrijeme hranjenja. Ali sada se štakor prodavao za drahmu, a njihova su se rebra počela pokazivati i, kao što je rekao moj otac, ako ih ostavimo dalje, na njima neće više preostati mesa. Dok sam brusio svoj lovački nož, dvoje je od njih došlo mašući repovima, misleći da krećemo u lov na zečeve. Namjeravao sam započeti s najmanjim, kojega sam najviše volio i koji, pošto bi bio prvi, ne bi osjetio straha. Ali se on sakrio, iz tamnog je zakutka gledao u mene cvileći. Na najvećemu je preostalo tek malo mesa da se usoli. Ostali su, kad sam im ogulio kožu, bili dobri tek za gulaš, ali živjeli smo tri dana od njih.

Već ranije smo prodali Kidilu. Moj ju je otac kupio za majku kad su se vjenčali; oslobodili smo je, jer je više nismo mogli hraniti, ali to bi značilo pustiti je da umre od gladi. Otkupio ju je krojač za četvrtinu onoga što je vrijedila dok je bila još mlada i neiskusna. Plakala je ne samo zbog sebe nego i zato što ostavlja majku mjesec-dva pred porodom.

Za sve ovo vrijeme muškarcima nije preostalo ništa drugo nego da stražare na zidinama, jer bi Spartanci mogli postati nestrpljivi i pokušati nas iznenaditi.

112

Negdje u to doba jedan od Lisidovih ljudi optužio je drugog za krađu hrane i došlo je do borbe mačevima. Lisid je, utrčavši kako bi ih rastavio, zadobio udarac sprijeda u bedro, gotovo do kosti. Kad bih ga god posjetio, bilo bi mu uvijek bolje i nije ga boljelo, već drugi dan bi namjeravao izaći. Za očevu kuću nije više dobivao najamninu, pošto se nalazila izvan zidina; sada je gubio i vojničku plaću. Činio mi se bolestan. Ali rekao je da je prodao veliki Agamemnonov broš prije nego je tržište propalo i da mu je njegov šogor poslao nešto, te da se mala Talija pokazala kao sjajna domaćica i da im je dobro kao i drugima.

Jedina stvar koje u gradu nije manjkalo bili su građani; imali smo dosta slobodnog vremena između stražarenja. Jednog dana našao sam sestru Haritu kako lutkama, kojima je bila okružena, daje da jedu oblutke i bobu. „Budite dobre“, govorila je, „i pojedite juhu ili nećete dobiti pečenu jaretinu ni medenjake“. Djeca od osam godina brzo rastu, činilo se da je sva u nogama i očima. Slijedećeg jutra rekoh ocu: „Idem potražiti posao.“ Upravo smo doručkovali čašu-dvije vina sa četiri dijela vode. Spustio je čašu i upitao: „Posao? Kakav posao?“ „Bilo kakav. Da miješam žbuku ili bilo što, baš me briga!“ Bilo je studeno jutro i hladnoća me je razdraživala. „Ta što misliš,“ reče, „zar da kao eupatrid sjemena Erehtejeva i Jonova, djeteta Apolonova, opsjedaš poput meteka trgovce i tražiš posao? Prije večeri neki će doušnik proglasiti kako nismo građani; to se uvijek događa. Bar da sačuvamo malo ponosa.“ „Dobro oče“, odvratio sam, „ako je naša loza tako dobra, bolje da se pobrinemo da ne prestane s nama.“

Na koncu me pustio da odem. Kaže se da je ono što dobro započne već napola uči-

njeno. Ali u većini radnji u kojima sam bio nisam dospio dalje od pitanja. U svakoj je čekala grupa ljudi koji su bili majstori obrtnici, u Sestu ili Bizantu, spremni da, ukoliko ne dobiju najamni posao kalfe, metu podove. Stajali su nagurani u hladnoći, topćući nogama i plješčući se rukama, čekajući da se radnja otvori, promatrajući jedni druge prijekorno, ali mene nisu ni gledali jer su mislili da sam mušterija.

U Ulici oružara svaka je radnja u kojoj je radila kovačnica bila krcata ljudima koji su se nagurali na toplom, te su ih tjerali van kako bi oslobodili prostor za rad. Činilo se da svaki lončar ima slikara za oslikavanje vaza koji bi miješao za njega glinu. Trgovci koji su izgubili svoje robove imali su svu moguću pomoć koja im je bila potrebna, sada kad nije bilo trgovine.

Prošao sam Ulicom izrađivača hermi osjećajući umor, ali nije bilo žurbe da se vratim kući. Krenuo sam u četvrt kipara, zamijetivši, dok sam prolazio uz radionice, da su mnoge od njih bile tihe. Ali iznenada, začuh udaranje kladiva po dljetu te uđoh da pogledam i da izbjegnem hladan vjetar.

Bila je to radionica Polikleta Mlađeg, koja je obično bila ujutro puna. Sada je tu bio samo Poliklet s pomoćnikom koji je rezbario natpis na podnožju. Poliklet je na drveni panj postavio armaturu za kip čovjeka u uspravnom položaju i savijao ju je uokolo. Pozdravio sam ga i čestitao mu na tome što još uvijek može raditi u bronci. Čovjek je morao biti imućan da može sebi priuštiti gorivo za odljevak.

113

On nikada nije bio pričljiv dok je radio, i bio sam iznenađen koliko mu je bilo drago kad me je ugledao. „Pa i ovih dana“, rekao je, „ljudi koji su nešto zavjetovali bogu paze da to ne zaborave. To je trofej za zborovođu, trofej Herma koji pronalazi liru.“ Odložio je armaturu i posegao za daskom za crtanje i pisaljkom. „Kako bi stajao dok sviraš liru, Aleksije?“ „Sjedio bih“, rekao sam, „poput ostalih. Ali pretpostavljam da bog može činiti što god hoće.“ Na zidu je visjela lira, posegao sam za njom, te, da bih nešto radio, počeo sam je ugađati. „Zar nećeš sjesti?“, upita, te prebaci pokrivač na komad mramora s Para ne bi li ga ugrijao. „Ako imaš volje da zaszviraš nešto, bit će mi drago.“ Odsvirao sam nekoliko stihova iz ovih ili onih skolija; prsti su mi bili odviše smrznuti a da bi ispalo nešto dobro. Pogledavši, vidjeh da je zauzet pisaljkom. Možeš osjetiti ako te netko gleda kroz odjeću. Nasmijao sam se i rekao mu: „Ali, Polikleto, ni za koga se neću svući po ovakvu vremenu. Čekaj svoj model koji plaćaš za to.“ Zakašlja se te naoštri pisaljku: „Teško je to sada. Prije tjedan ili dva mogao sam dobiti pola tuceta modela s tijelom kako bi mi trebalo. Ali danas...“ Slegnuo je ramenima: „Dobra anatomija je tradicija u ovoj radionici. Moj otac je stekao ime na olimpijskim pobjednicima. Protivi se zdravom razumu raditi bez živog tijela pred sobom. Ali sada ništa ne mogu pronaći dok obilazim ulice, samo dobro trenirani mišići zadržavaju oblik ovih dana. I kada naiđe čovjek iz dobre obitelji, bojim se predložiti tako što, od straha da ga ne uvrijedim.“

Gotovo sam se naglas nasmijao. Čini mi se da sam obično dolazio da bih promatrao s Ksenofantom ili s nekim bogatašem. Oslobodio sam ga straha, pokušavajući da ne izgledam previše pohlepan. „Najviše što se može ponuditi“ rekao je, „malo je go-

stoprimstva." Bila bi to dobra nagodba, plaćat će mi hranom koja je bila vrednija od novca. To bi značilo da, dok traje posao, ništa ne moram uzimati od kuće. Uskoro sam saznao da svaki kipar koji je još radio čini upravo ovo isto kako bi bio siguran da model neće prebrzo smršaviti.

Poliklet je dobro postupao sa mnom, čak je nabavio nešto drvena ugljena da me ugrije. Ali ja sam na koncu konca morao stajati oslanjajući se na jednu nogu, s bokom izvijenim prema van, jer je taj položaj došao u modu i bio popularan. Stajao sam držeći u jednoj ruci nešto što je trebalo da bude okvir lire, a drugom rukom kao da sam nešto pokazivao; smiješna poza, to mislim i danas; kao obrtnik on je bio gospodin, ali nije bio umjetnik poput svoga oca.

Položaj se činio lakim, ali bilo je teško zadržati ga, naročito prvoga dana, jer sam prethodnog dana večerao juhu od psećeg repa i nekoliko maslina. Odjednom sam osjetio kako mi utroba tone i pred očima mi se zamračilo, ali Poliklet mi je upravo dao pauzu te mi je bilo bolje. Večera je bila obilnija od one koju smo imali kod kuće. Mislio sam da ću možda uspjeti nešto spremi, ali, premda je uljudno ćaskao, nije skidao pogleda s mene.

Nadao sam se da se Sokrat neće pojaviti da promatra posao. Radilo se o čovjeku ili o bogu, on je volio da skulptura bude čvrsto nasadena na obje noge na način kako su se radile dok je on naukovao. Moj je otac mirno prihvatio moj posao. On sam je podnosio sve teškoće bez pritužbi, kao netko tko je znao i za gore. Još nije bio tako mršav kao kad se vratio sa Sicilije.

114

Vrijeme je prolazilo, a od Teramena ni riječi. Kad prođe mjesec dana, stupili smo u kontakt sa Spartancima i pitali ih da li je mrtav. Odgovorili su da se još uvijek pregovara o uvjetima. Osim trampom ulje se više nije moglo kupiti. Ako bi tko dovoljno uranio, dobio bi četvrt mjerice žita po glavi. Uredio sam da ga pribavljam i za Lisida dok je bio prikovan uz postelju. To je bilo jedino što sam mogao učiniti da ga spriječim da odšepesa u tamu zimske noći; ako bi ranu zahvatila gangrena, bio bi gotov. Kad bismo otac i ja stigli kući, majka bi upalila malo vatru i dala nam naše vino s toplom vodom da nas zagrije. Potom bih stražario na zidinama ili pozirao za Polikleta.

Za glineni kalup za Herma bila su mu potrebna tri tjedna. Još uvijek niša od Teramena. Kad je posao bio završen i spreman za odljevak, Poliklet mi je dao sira za večeru kao posebni dodatak i oprostio se. Pomalo sam se nadao da mu je možda tkogod dao drugu narudžbu, ali dakako da nitko nije. Na vratima me je zazvao: „Kremon se neki dan raspitivao za tebe. Mislim da on još radi." Govorio je a da me nije gledao. Znao je da sam već načuo razne priče o radionicama. Odgovorih: „Da, čujem. Dnevni i noćni posao. Ne, hvala, Poliklete!" „Žao mi je", odvrati. „Ali ponekad je ljudima drago da znaju."

Izišao sam slijedećeg dana a da kod kuće nisam rekao da je posao gotov. Mislio sam, ako pretražim grad, zasigurno ću naći nešto čime ću zaraditi nekoliko obola.

Posljednji od naših zakupaca prestao je plaćati najam, i zalihe su bile gotovo nestale. Preostala je tek poneka stvar koju se moglo kupiti za novac: masline, divlja ptica, kuna ili čak ribe, ako bi čovjek otišao do Pireja. Bilo je i mesa, ali je funta koštala stater.

Mogao bih se smjesta vratiti kući i reći da sam vani jeo, kad bi došlo do najgorega: ali, ako bih često to činio, to bi uništilo moje izgledе s kiparima. Pri kraju mi je već i Poliklet lažno laskao.

Nisam baš obraćao pažnju na ljude oko sebe i ne znam što me je potaklo da pogledam gore, osobito ženu. Bilo je to u jednoj ulici gdje Keramik prelazi na Agoru. U prvi čas nisam bio siguran, jer je ona od vjenčanja porasla pola pedlja i uskoro će biti visoka. Pomislio sam: „Mlada je još da shvati što radi. Netko joj mora reći.“ Sustigao sam je i, obzirno je oslovljavajući kako je ne bih uznemirio, rekao sam: „Lisidova ženo, zar si sama napolju?“ Prestala je dihati kao da sam je udario. Bila je kost i koža. Rekao sam: „Ne boj se, ženo Lisidova. Zar si zaboravila Aleksija koji je bio svjedok na vašem vjenčanju? Znaš da si sigurna sa mnom. Ali ne bi smjela ovo činiti, uznemirilo bi ga da sazna!“ Nije odgovorila. Čuo sam kako joj zubi cvokoću poput očevih kad bi ga uhvatila groznica.

„Ulice su nesigurne“ rekao sam „za osamljene žene. Ne moraš nalikovati na heteru da bi ti tko pristupio ovih dana. Previše je onih koji bi za šaku ječma učinili bilo što.“ „Ne možemo sebi dozvoliti“ rekla je došavši do glasa, „da unajmimo služavku. Morali smo prodati i slugu. Nitko za to sada ne mari.“ „Žene izlaze dvije-tri zajedno, pogledaj i vidjet ćeš. Otkako smo prodali svoju sluškinju, tako čini moja majka. Drugi put, mogla bi poći s njome. Ali doista, sama ne smiješ izlaziti, jer ljudi će pričati. Dođi, poći ću s tobom da vidim da si se sretno vratila kući. Ako spustiš veo, nitko neće ni znati.“ „Ne“, rekla je, „baš me briga ako hodam s muškarcima po gradu.“ Zaustio sam, ali primijetih njene oči, kao u propala kockara koji baca posljednji ulog: „Ženo Lisidova“, rekoh, „što je? Meni to možeš reći, prijatelj sam mu.“ Pogledala me je mračno, beznadno. „Reci, učinit ću sve“ rekoh, svjestan svoje ludosti. „Neću mu reći. Dajem ti svoju plemićku riječ.“ Pritiskivala je veo objema rukama na svoje lice i počela plakati. Ljudi su se sudarali s nama u prolazi, ali nitko nije obraćao pažnju na nas. Uplakane žene i nisu bile rijetkost u gradu. U blizini je bio proplanak, pun krša. Povukao sam je tamo, te sjedosmo na kamen na kome je pisalo: „Ovdje je stajala kuća izdajice Arhestrata.“

115

Rekla je: „Ako si njegov prijatelj, moraš me pustiti da odem. U ime svih bogova, Aleksije. Ako on ne bude jeo, umrijet će!“ Šutio sam, gledajući razlomljen kamen i misleći: „Zašto sam je oslovio? I dosad je svega bilo dosta. Zar moram znati o ovome?“ Odvratih: „Da li ti je to prvi put?“ Kimnula je, lica zgurena u ruke, sjedeći zgrčena na stijeni. „Sada ima groznicu svake večeri, i rana mu ne cijeli. Previjam je tri puta na dan, ali to bez hrane ne koristi, a on neće ništa da takne dok ne vidi da sam pred njim jela. Promatra me kako bi bio siguran da sam progutala. Kad sam odbila, ustao je i pokušao izaći. Misli da je sposoban za sve što zaželi. Misli da može živjeti od vode.“ Zaplakala je ponovo. Odgovorio sam: „Od kuće ništa ne mogu

uzeti. Majka je u sedmom mjesecu. Ali naći ćemo neko rješenje." Nastavila je plakati. Suze su napravile velike mrlje na njezinu velu. „Došla je neka stara žena“, rekla je, „prodajući glinene svjetiljke. Rekla je da me je zapazio bogati mladić i zaljubio se u mene i, ako se nađem s njim u njezinoj kući, on će mi dati što god zaželim. Bila sam ljuta i otjerala je, ali sada...“

„Uvijek je to neki bogati mladić. Neki stari sirijski prodavač slatkiša. Tražit će od tebe da to učiniš za večeru, a poslije da mu još budeš zahvalna.“ Znao sam da sam grub, kako to već biva s poraženim. „Ako se ne vratiš ravno k Lisidu, ja ću poći k njemu.“ „Dao si mi riječ“, rekla je. Dok je podizala glavu, spao joj je veo. Ukazala se Timasionova kći i sestra njegovih sinova.

„Pokrij lice! Zar želiš da te grad prepozna? On će kasnije otkriti, i što onda?“ „Ako on sazna, bolje da umrem!“ „Talija“, rekao sam. Pogledala me je kao dijete poslije batine. Ispružio sam ruku i primio njenu; bila je mlada i hladna i gruba od posla. „Pođi kući Lisidu i prepusti sve ovo meni. Zapamti, on ti je povjerio svoju čast. Zar misliš da bi je on prodao zbog kruha? Ne smiješ ni ti! Pođi kući i daj svoju riječ da na tako što nećeš više ni pomisliti. Poslat ću ti nešto večeras. Večeras ili rano ujutro. Hoćeš li mi dati svoju riječ za moju?“ „Ali, Aleksije, kako možeš? Ne smiješ ništa uzeti svojoj majci.“ „Neću to učiniti. Postoji bezbroj načina kako se muškarac može snaći. Za ženu je drugačije. Ali moraš mi obećati.“ Zaklela se s rukom u mojoj, i otpratio sam je do kraja njihove ulice. Nastavio sam kroz grad niz Ulicu oružara i kotlara i izrađivača hermi, a u svakoj je radionici bila okupljena skupina obrtnika čekajući u redu da okušaju sreću s robovskim poslom. Stigoh u četvrt kipara te nađoh Kremonovu radionicu. Vrata su bila otškrinuta, pa sam ušao. Upravo je završio mramorni kip i promatrao slikara kako ga boji: Apolon s dugom kosom počešljanom u pletenicu, poput žene, kako se igra sa zmijom od pocakljene bronce. Kremon je stekao priličan glas među najmodernijim školama. Može se reći da je njegov mramor disao. Zakleo bih se: da netko štipne Apolnov bok, on bi skočio.

116

Polica oko zida bila je puna studija u vosku ili glini; ako je Kremon prodao toliko kipova, mora da je bio prilično imućan. Svi su predstavljali mladiće i mlade muškarce na pragu muževnog doba kako se naslanjaju dokono, kako čuče, leže i čine sve osim dubljenja na glavi. Upravo tada je letimice pogledao preko ramena i rekao: „Danas ne.“ „Dobro“, rekao sam, „to je sve što sam trebao znati.“ Pri tom se on okrenuo i ja sam dodao: „Svratio sam samo jer sam bio obećao.“ „Sačekaj čas“, ovratio je. Bio je blijed zdepast čovjek ćelave glave, crvenkaste brade i plosnatih vrhova prstiju. Još je uvijek bio dobro uhranjen. Bilo mi je drago da vidim da on može sebi dozvoliti da dobro jede. „Zamijenio sam te s nekim drugim“, rekao je. „Udi!“ Nato je kazao slikaru: „Možeš dovršiti sutra.“

Ušao sam, i on me je dva-tri puta obišao. „Skinu se“, rekao je, „da te vidim.“ Svukao sam se i on me je još jedanput osmotrio. „Dobro. Poziraj mi. Sjedeći na petama, s ispruženim rukama, kao da stavljaš dolje pijetla za borbu. Ne, dragi. Ovako.“ Primio je moj struk svojim debelim rukama. Pustio sam ga na tren i rekao: „Tražim dvije drahme na dan.“ Udaljio se od mene i uzviknuo: „Mora da si lud. Dvije

drahme. Ma nemoj! Dobra večera na mom stolu, nitko ne plaća više." Dodao je: „Svojim modelima dajem vino.“ „To je dobro, ali ja naplaćujem dvije drahme.“ Pogledao sam preko svog ramena: „Nitko se još nije potužio.“

Zatresao je glavom, cokćući jezikom. „Na što li su mladi ljudi danas spali. Bez osjećaja za draž života... Gležnjevi hitrog Herma, Hijacintovo lice, tijelo Hila s jezera; i 'Tražim dvije drahme' poput udarca malja. Strašna je stvar ovaj rat, ništa više neće biti isto. Dobro, dobro. Ali moraš raditi za to! Evo, drži ovaj vrč, to je tvoj pijetao za borbu. Lijevo koljeno dolje neka dodiruje pod i neka bude malo izvrnuto. Ne ovako, tako!"

Nakon nekog vremena uzeo je grudu pčelinjeg voska s police i počeo je oblikovati pljosnatim prstima. Kraj mene se Apolon ružičastih obraza, prijetvornik, smiješio ukoso sa svojom zelenom debelom zmijom.

Drugi se mjesec protegao u treći i Teramen se nije vratio. Kremon je napravio šest mojih studija u vosku i u glini: kako držim pijetla za borbu, kako vežem sandale, kako vezujem kosu s trakom, kao Hil klečeći kod jezera, kao Hijacint ubijen diskom i kao Dionis koji spava. Dionisa je izveo brzo, bez mog znanja. Održao je riječ što se tiče vina, pili smo ga svake večeri, pola-pola ili jače. Kažu da svako ljudsko stanje ima u sebi nešto dobro ako baš hoćemo, i tih se dana moglo biti pijan od malo vina.

Vjerujem da me je zadržao dulje nego bilo koga drugog, jer na polici nisam mogao zbrojiti više od četiri skice ikojeg drugog modela. Hranio me je bolje od Polikleta i plaćao mi je svakodnevno dvije drahme. Taliju bih sretao kod ruševina izdajnikove kuće i davao bih joj sve što bih mogao nabaviti za novac, govoreći joj da ne kaže uvijek da dolazi od mene, jer bi se Lisid mogao pitati kako sam to pribavio. Kad sam ga posjetio, izgledao je bolje, ali nekako strano, s tamnim očima i vrlo svijetlom kožom, kao u dječaka. To je došlo, čini mi se, od toga što je pio puno vode da ubije glad; liječnik mi je jednom rekao da je to dobro za ranu, tako se ispiru nezdravi tjelesni sokovi iz tijela; rekao bih da ga je to održalo na životu.

Bilo je teško objasniti mojoj obitelji što ostajem vani do kasna, u vrijeme kad bi kuću svakoga tko je upotrebljavao ulje za rasvjetu kamenovali. Ukoliko me ne bi bilo cijele noći, rekao bih da sam bio na straži. Ponekad bih opazio da me otac promatra. Ali u ormaru nije bilo gotovo ničega, a majci se bližilo vrijeme poroda; ako je mislio da je bolje ne postavljati pitanja, ne krivim ga.

Kad je već jako poodmakla u trudnoći, nije baš dobro izgledala i kretala se u kući prepolako za nekoga tko je inače bio žustar poput ptice. Mala Harita joj je pomagala i jednom, vraćajući se kući u zoru, našao sam oca kako mete dvorište, spretno kao da je to činio godinama. Shvatio sam. Uzeo sam metlu od njega; ali ništa nismo rekli. Kad bih imao vremena, obično bih pretraživao okolinu skupljajući travu i zelenje za juhu. Jedna vrsta bora imala je sjemenke dobre za jelo. Budući da nikada ne jedu meso, pitagorovci su se razumjeli u te stvari; što bi god ubrali, mogao si biti siguran da je zdravo.

Kremon ponekad nije bio raspoložen za rad i do večeri mu ne bih bio potreban, a kod kuće se ne bih mogao pokazati. Takve dane sam u pravilu provodio s Fedonom. Obično sam ležao na slamarici u njegovoj sobi, čitajući, dok bi on pisao, ili slušajući ga dok je podučavao. Bio je dobar učitelj, odrešit, ponekad čak i strog, ali uvijek staložen. Svjetlo s malog prozora iznad njegova ramena padalo mu je na svijetlu kosu i fine jagodice, mršavost je istakla plemenitost u njemu, intelekt još više. Već je nalikovao filozofu i bio je čist poput svećenika u Apolonovu hramu. Nikad mu ne bih sve ispričao, ali jednom je kazao: „Ovih dana je lakše biti sam muškarac.“

Sokrat se šetao oko sve ovo vrijeme kao obično, bosonog na hladnoći, u svom starom ogrtaču, pričajući i postavljajući pitanja. Jednom ga nađoh u posjeti Lisidu. Razgovarali su o Homeru. Uvijek sam smatrao da je to bio čas kad se Lisidovo stanje počelo popravljati; premda su mu, rekao bih, vino i sušene smokve koje mu je poslao Platon slijedećeg dana pomogle. Sokrat je uvijek znao tko može uštedjeti ponešto a tko je u najvećoj oskudici, i kako da ih spoji.

Ali nisam ga često pratio do trijema. Tamo bi Platon bio s njime, i rijetko jedino on. Ako je Afrodita s Agore koga obuzela, zima i oskudica dovoljno će ga brzo ohladiti, i ljepota koja bi nekoga držala budnim bila je samo malo topline da se uz nju priljubiš kad je puhao vjera. Ali s ovom ljubavlju bilo je drugačije. Imao je nevine oči koje su gledale ravno u dušu, a moja se činila sva ispisana podukama iz Kremonove radionice. Zato sam se držao po strani i zahvaljivao bogu koji ga je smjestio ondje gdje se za njega može brinuti. Oči su mu izgledale većima, ali sjajne i jasne, njegovi obrazi, premda ispijeni, imali su svježu boju, od radosti, pretpostavljao sam, koja ne ovisi ni o vremenu ni o promjeni, i na njegovu se licu još uvijek nazirala muzika.

118

Kremon je na kraju odabrao ubijenog Hijacinta da od njega napravi skulpturu. Bilo mi je drago; Hijacint je ležao potrbuške s rukom prebačenom ispred lica. Svojedobno je Kremon bio obuzet Dionizom koji je ležao licem uvis.

Treći se mjesec približio kraju, na smokvama su se mogli nazrijeti pupoljci. Tada, jednog jutra, dok je moja družina bila na zidinama, oglasila se truba pred Dipilon-skim vratima i proširila se vijest da se Teramen vratio. Uskoro je sazvana Skupština. Zidine je trebalo štititi, mi smo mogli samo čekati. Konačno je stigla smjena. Pozorno smo motrili njihova lica i nevoljko smo pitali za vijesti. Kapetan koji je preuzimao dužnost od mene sreo je moje oči i rekao: „Ništa.“

Piljio sam i rekoh: „Zar se Teramen nije vratio?“ „Oh, da. I dobro izgleda. Bio je na Salamini s Lisandrom.“ „Dobro, pa kakvi su uvjeti?“ „Ništa, Lisandar poručuje da on nema ovlaštenje da pregovara, niti ga imaju kraljevi, samo efori u Sparti.“ „Nakon tri mjeseca? Da li si pri sebi, Mirtile?“ Njegov je jedini sin umro prethodnog dana. „Pretpostavljam da je čovjeku iz Atene čak i crna spartanska juha dobro prijala. Nije ih mogao privoljeti da poboljšaju svoje uvjete, zato je čekao.“ „Ali, Herakla mu, zašto?“ „Jer i grad voli miris crne juhe. Oligarsi su bogati, mogu izdržati još neko vrijeme. Demokrati umiru svakodnevno. Uskoro neće ostati nijedan, i oni koji ostanu, lijepi i dobri, moći će otvoriti vrata svojim prijateljima pod uvjetom

koje oni odaberu." Dok smo silazili sa zidina, nitko ni s kim nije razgovarao. Misleći na lica kod kuće, osjetio sam kako gubim hrabrost i pošao sam ravno do Kremona. Bio je veseo i ponudio mi je piće premda još nije bilo podne. „Neće još dugo“, rekao je. Mora da je sve to vrijeme iščekivao dan predaje, ne zato što bi bio oligarh nego zato jer je volio udobnost, a za ostalo mu je bilo svejedno. Uzeo sam vino, jer mi je bilo hladno i bez svlačenja. Radionica je imala mali visoki prozor s pogledom na Akropolu, na Ateninu koplju bila je zraka svjetlosti. Svrnuo sam pogled na Kremona koji je trljao svoje ruke nad ugljenom kako bi ih zagrijao za rad. Toliko patnje i gubitaka, na kraju — ovo.

Vrativši se navečer kući, zatekoh majku i sestru kako sjede same. Harita reče: „Otac odlazi u Spartu.“ Nisam bio raspoložen za šalu i oštro sam odgovorio, ali to je bila istina. Teramen je ponovo odaslan kao poslanik opunomoćen da pregovara. I poslanstvo je krenulo s njim. Kako Spartanci nisu htjeli imati posla s demokratima, a grad nije vjerovao oligarsima, odabrali su devetoricu između ranijih Teramenovih umjerenih pristalica i to od siromašnijih među njima, onih koji su imali dovoljno razloga da brzo okončaju opsadu. Ova tri mjeseca poučila su građane nečemu.

Prevela Klara Gönc Močanin